

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 02 | pp. 18-26 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA “IQTISODIY SIKLLAR” NI TADQIQ ETISH MASALALARI

Abdullaev Farxod Ozodovich

Urgench davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda “iqtisodiy sikllar” ni tadqiq etish masalalari yoritilgan. Muallif fikricha, kutishlar iqtisodiy sikllar nazariyasi usullari va ilmiy yondashuvlari paradigmasining asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, uning hosilasi omillarning dinamik o‘zgarishi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: hudud, sikllar, nazariya, shahar, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, davrlar.

Аннотация. В данной статье освещены вопросы исследования «экономических циклов» социально-экономического развития регионов. По мнению автора, ожидания являются основным звеном парадигмы методов и научных подходов теории экономических циклов, а их производным является динамическое изменение факторов.

Ключевые слова: регион, циклы, теория, город, социально-экономическое развитие регионов, периоды.

Abstract. This article covers the issues of researching “economic cycles” in the socio-economic development of regions. According to the author, expectations are the main link of the paradigm of methods and scientific approaches of the theory of economic cycles, and its derivative is the dynamic change of factors.

Key words: region, cycles, theory, city, socio-economic development of regions, periods.

1.Kirish

Iqtisodiy tizimlarning evolyutsiyasi butun tarixi davomida o‘zining davrga oid xususiyatini namoyon etdi. Shu bilan birga, bu davr iqtisodiy jarayonlar va hodisalar ishlab chiqarish munosabatlari tizimidan boshlab iqtisodiy munosabatlarning samaradorligini ta‘minlash vositasi sifatida xizmat qiladigan xizmat ko‘rsatish sohasigacha bo‘lgan barcha sohalarini qamrab oladi. Nazariy va empirik tadqiqotlarning tahlili iqtisodiyotdagi davriy tebranishlar mexanizmlarini oldindan belgilab beruvchi va yaratuvchi omillarning katta to‘plami mavjudligini ko‘rsatadi. Bularga masalan, ma‘muriy bozorlarni rivojlantirish parametrlarini tashkil etuvchi institutsional omillarning rivojlanish darajasi, iqtisodiyotdagi fazaviy siljishlarni oldindan belgilab beruvchi bozor parametrlari tizimlari va boshqalar kiradi.

2.Adabiyotlar sharhi

Iqtisodiy tafakkurning turli maktablari vakillari bo‘lgan ko‘plab tadqiqotchilarning ilmiy ishlari iqtisodiyotning davriy rivojlanishi masalalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Iqtisodiy davr yuzaga kelishining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib bergan dastlabki

ishlardan biri (19-asr) V.Gershelning tadqiqoti bo'lib, u yerdagi quyosh faolligi jarayonlarini va ob-havo sharoiti o'rtasidagi barqaror bog'liqlikni aniqlagan. Olimning fikricha, hosilning davriy tebranishlari va uning oqibati, milliy iqtisodiyot rivojlanishining sinusoidal jihatida aks ettirilgan narx indekslaridir.

Keyinchalik, 1921 yilda statistika bo'yicha ingliz olimi J.Kitchin foiz stavkalarining o'zgarishi natijasida shakllangan qisqa muddatli (40 oygacha) iqtisodiy davrni aniqladi. Xuddi shu davrda K.Jyuglyar 10-12 yil davom etadigan iqtisodiy davrlarni kashf etdi. 1928 yilda buyuk rus olimi N.D.Kondratyev iqtisodiyotdagi uzoq muddatli davriy tebranishlarni aniqlab berdi va o'zining "Kon'yunkturaning muhim davrlari" deb nomlangan yirik asarida batafsil bayon qildi.

Umuman, ta'kidlash mumkin-ki, bugungi kunda iqtisodiy nazariyada iqtisodiy davrlarni izohlash va tuzishga 1300 ga yaqin yondashuvlar mavjud.[1]

Davr o'zgarishini mantiqan tushunish uni rivojlanishining alohida bosqichlarini anglashga imkon berib, shu orqali milliy iqtisodiy tizim evolyutsiyasining prognoz qarashlar kontseptsiyasini shakllanishiga qaramay, bunday to'g'ri baholash asosan tanqidiy mulohazalarga sabab bo'lishi mumkin. Bu, birinchi navbatda hozirgi iqtisodiy sharoitda davrning tegishli bosqichlarini ishga tushirishni shakllantiradigan institutsional sharoitlarning sezilarli o'zgarishi mavjudligi bilan bog'liq. Masalan, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ortiqcha ishlab chiqarish omiliga asoslangan Jyuglyarning klassik davrlari klassik kapitalizmning ilgari kuzatilgan davrlaridan sezilarli darajada "qisqaruvchi" 5-7 yildan ortiq davom etishi mumkin. Endi vaziyat Kitchin siklining inqiroz fazalari o'rta muddatli Jyuglyar sikllarining inqiroz bosqichlari va uzoq muddatli Kondratyev sikllariga qo'yilganligi bilan yanada murakkablashdi, juda uzoq muddatli sivilizatsiya sikllari haqida gapirmasa ham bo'ladi. Bu salbiy rezonans effektini keltirib chiqaradi va iqtisodiy tizimlarning davriy rivojlanishida diffuz yoki aksincha antidiffuziya jarayonlariga olib kelishi mumkin.[17] Shunday qilib, zamonaviy, dinamik o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitda iqtisodiy davrlarning shakllanishini aniqlash va tashxis qilishning uslubiy muammosi paydo bo'ladi.

3.Tahlil va natijalar

Hozirgi vaqtda ilmiy hamjamiyat davrlar bo'yicha tadqiqotning uchta asosiy yo'nalishini aniqlaydi:

1. Davriy tebranishlarni tashxislashda klassik va keyinsian yondashuvlarga asoslangan an'anaviy davr. Iqtisodiyotda keragidan ortiq ishlab chiqarish nazariyasiga asoslangan Keyns yo'nalishining eng yorqin asarlari Samuelsonning [4] Xiks, Teves [5], Kaldor [6], Fisher [7] modellaridir. Narxlarning muvozanatga moslashish jarayoni bilan siklik tebranishlarni asoslovchi neoklassik qarashlar bilan bog'liq fundamental ishlar qatoriga M. Fridman [8] (Fridman modeli),

R. Xautri, D. Laydler (Monetar kontseptsiyasi modeli), Ch.Nelson [9], Ch.Plosser ("Haqiqiy biznes davri" kontseptsiyasi), R. Gudvin [10] (Gudvin modeli) va boshqalarning ilmiy ishlari kiradi.

2. Evolyutsion-institutsional, uning nazariy qoidalari iqtisodiyotning davriy rivojlanishining institutsional xususiyatiga asoslanadi. Ulardan eng yorqinlari N. Kondratyevning [2] uzun to'lqinlar nazariyasi, Iqtisodiyot rivojlanishining davriy

xususiyatini yuzaga keltiruvchi ichki xususiyatlarini o'rganishga asoslangan Y.Shumpeter [12] nazariyasi, S. Glaz'ev va Y. Yakovetsning [13] texnologik paradigma modellaridir.

3. Turli omillar va turli darajadagi tizimlarning o'zaro ta'siri jarayoni asosida shakllangan davriy tebranishlarning sinergetik, ochib beruvchi uslubiy yondashuvlari. Bu nazariya iqtisodiy tizim elementlarining xaotik o'zaro ta'siri printsipligiga asoslanadi, ularning tabiiy harakati iqtisodiyotdagi sinergik ta'sirni va siklik fazalarning tebranishini oldindan belgilab beradi.[14]

Ko'rib chiqilayotgan sohalarining har biri davriy rivojlanish xususiyatlarini ochib beruvchi o'ziga xos vositalar va omillar majmuasi bilan ishlaydi. Bunday holda barcha omillar to'plami tashqi va ichkiga bo'linadi. Ularning o'zaro bir-biri bilan qo'shilishi, aslida ilmiy qarashlarning farqlanishini belgilaydi. Davriy rivojlanishning ilmiy nazariyalarini bo'limlarga bo'ladigan juda muhim jihat ham ularning modellari va tushunchalarida qo'llaniladigan omillarning umumiy makroiqtisodiy dinamika bilan sinxronlashuv tezligida farqlanishidir. Shu munosabat bilan iqtisodiy davrning yetakchi, orqada qoladigan va sinxron ko'rsatkichlari ajratiladi.[15]

Iqtisodiy o'sish nazariyasida shakllangan iqtisodiy davrlarni modellashtirishning an'anaviy yondashuvlari, birinchi navbatda, ishlab chiqarish funksiyalarining differentsial tenglamalarini qurishning murakkab ko'p o'lchovli usullaridan foydalanishga asoslangan. Bizning fikrimizcha, bunday modellarning asosiy kamchiligi ularning chiziqchiligidir, bu M.V.Ibning [16] ishida to'g'ri ta'kidlanganidek, simulyatsiya qilingan hodisalarning oldindan belgilangan natijalarini shakllantiradi. Iqtisodiy sikllarni qurishning juda mashhur mexanizmi bo'lgan vaqt qatorlarini statistik tahlil qilishning bir qismi sifatida oddiy matematik apparatlardan (polinom, eksponentsial, chiziqchi va boshqa turdagi funksiyalarni ishlab chiqish) foydalanishga asoslangan trend modellarini ishlab chiqish. Iqtisodiyotdagi siklik tebranishlarni diagnostika qilishning teng darajada keng tarqalgan vositasi ishlab chiqarish funksiyalarini ishlab chiqish mexanizmi bo'lib, bu asosiy ishlab chiqarish omillari (mehnat, yer, kapital) o'zgarishiga qarab iqtisodiyotdagi ishlab chiqarish hajmlarining egiluvchan koeffitsiyentlari dinamikasini iqtisodiy sikllardagi fazali siljishlarni tenglashtirishga imkon beradi.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy iqtisodiy tizimlar juda keng doiradagi noaniqliklar bilan tavsiflanadi, bu esa ko'plab omillarning tegishli tahlilini oldindan belgilab beradi. Bundan tashqari, rivojlanayotgan ma'muriy bozorlar tizimi bozorni tartibga solishning klassik vositalarini sezilarli darajada buzib ko'rsatadi, bu esa iqtisodiy sikllarni yaratishning maxsus usulini tashkil qiladi. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, iqtisodiyotdagi siklik tebranishlarni diagnostika qilishning an'anaviy mexanizmlari va vositalaridan foydalanish iqtisodiy jarayonlarni ob'ektiv modellashtirishga to'liq yordam bermaydi, bu esa, shunga mos ravishda iqtisodiy tendentsiyalarni prognozlashda qo'llaniladigan uslubiy vositalarda o'z aksini topadi. Bu yangi voqelikka moslashgan iqtisodiy sikllarni va ularni keltirib chiqaruvchi omillarni baholashning yangi usullarini ishlab chiqish zarurligini oldindan belgilab beradi. Bundan tashqari, ushbu usullar iqtisodiyotda davriy o'zgarishlarni yaratish jarayonlarida ishtirok etuvchi omillarning keng doirasiga asoslanishi kerak. Shu bilan birga, iqtisodiy va matematik modellashtirishning asosiy tamoyillariga muvofiq, modellarda ko'plab predikatorlardan foydalanish bir qator keng tarqalgan muammolarga olib keladi.[18] Shu munosabat bilan

iqtisodiy sikllarning ishlab chiqilgan modellarida cheklangan miqdordagi ekzogen omillardan foydalanish maqsadga muvofiq ko'rinadi, lekin shu bilan birga, tushuntirish omillarining belgilangan keng guruhining potentsial ta'sirini kamaytirmaslik lozim. Bizning fikrimizcha, ko'plab institutsional va bozor omillarining o'zgarishini birlashtirgan holda aks ettiruvchi iqtisodiy sub'ektlarning kutilayotgan parametrlarini tavsiflovchi predikatorlardan foydalanish ushbu tushunchaga uzviy ravishda mos keladi.

Vaqt o'tishi bilan iqtisodiy omillarining kutilayotgan modellashtirishga asoslanib ko'rib chiqilayotgan yondashuvdan foydalanish bir qator muammolarni hal qilish imkonini beradi:

1. Birlashgan holda kutilayotgan (qisqa, o'rta va uzoq muddatli) indikator bo'lgan ilg'or rivojlanish ko'rsatkichlarini baholash asosida iqtisodiy siklning o'zgaruvchan bosqichlarini yuqori ehtimollik bilan aniqlash. Bu bizga davriy rivojlanishning "dasturlashtirilgan" ta'siridan uzoqlashishga va ma'lum bir davrda iqtisodiy omillarning xatti-harakatlar modeliga asoslangan davriy tebranishlarning moslashuvchan modeliga o'tishga imkon beradi.

2. Mavjud modellar va iqtisodiy tizimlarning aylanayotgan sharoitidagi rivojlanishini baholashning prognoz qilish xususiyatlarini shakllantirish va mustahkamlash. Ushbu muammoni hal qilish ilg'or rivojlanish davrlarini aniqlash uchun modelga kiritilgan o'zgaruvchilarning mos keladigan kechikish qiymatlari bilan davriy tebranishlarni ko'p martalik tahlil qilish orqali erishiladi. Ya'ni, bu jadal rivojlanish davrlarini modellashtirishda ularning turi (uzoq muddatli, o'rta muddatli, qisqa muddatli) va shunga muvofiq ko'rsatkichlar tarkibi hamda ularning kechikish parametrlarining qiymatlarini belgilashni hisobga olinishini anglatadi. Masalan, qisqa muddatli sikllarning jadal rivojlanishi modeli yuqori darajadagi o'zgarishlarni o'z ichiga olmaydi va uzoq muddatli sikllardagi faza o'zgarishlarini baholovchi model, aksincha uzoq muddatli ko'rsatkichlar bilan ishlashi kerak.

3. Ilg'or rivojlanish davrlarining uzoq, o'rta va qisqa to'lqinlarining davriy tebranishlarini bir-biriga bog'lash yoki "loyihalash". Ushbu yondashuvni amalga oshirish iqtisodiy sub'ektlarning kutishlarini baholash asosida qurilgan sikllarning fazaviy siljishlarini belgilovchi omillarning taqqoslanishi tufayli ta'minlanadi. Shunday qilib, bu yagona ko'rsatkichlar tizimi asosida turli miqyosdagi sikllarning dissonant rivojlanish jarayonlarini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgacha bunday muammoni hal qilish uslubiy yondashuvlarni asoslash nuqtai nazaridan juda qiyin jarayondir. Masalan, Kondratyev sikllari nazariyasi fazalarning o'zgarishi asosiy ishlab chiqarish fondlarini yangilash uchun zarur bo'lgan "kapitalning to'planishi, jamg'arilishi va tarqatilishi" mexanizmlarining natijasi ekanligi haqidagi empirik tasdiqlangan taxminga asoslanadi (ilmiy va texnologik rivojlanish mexanizmlarini ishga tushirish) [2]. O'rta muddatli sikllar nazariyasi asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining o'zgarishiga asoslanadi. Qisqa muddatli sikllar nazariyasi moliyaviy kapital bozorida foiz stavkalari darajasining o'zgarishi va boshqalarga asoslanadi.

Shunday qilib, ko'rib chiqilayotgan barcha nazariyalar davriy tebranishlarga ta'sir qiluvchi turli xil xususiyatlar va omillar to'plamiga ega, bu esa turli tartibli iqtisodiy sikllarni o'zaro bog'lash va taqqoslashga qaratilgan muammoni hal qilish jarayonini sezilarli darajada murakkablashtiradi.

Shu bilan birga, hozirgi vaqtda turli miqyosdagi va amplitudali sikllar o'rtasidagi munosabatlarni ochib beradigan masala eng dolzarb va munozarali hisoblanadi. Vaziyat Kitchin siklining inqiroz fazalari o'rta muddatli Jyuglyar sikllarining inqiroz fazalari va uzoq muddatli Kondratyev sikllari ustiga qo'yilganligi bilan murakkablashadi, juda uzoq muddatli sivilizatsiya sikllari haqida gapirmasa ham bo'ladi. [17] Ushbu turdagi munosabatlarni belgilaydigan mexanizmlarni anglash bo'yicha o'rganilayotgan barcha davrlar uchun fazaviy siljishlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni (va tegishli yagona o'lchov shkalasi) baholash tizimini aniqlashdan iborat. Biroq, sikllar ko'lamining turli darajalarini va shunga mos ravishda iqtisodiyotning davriy rivojlanishini rag'batlantiradigan omillarni hisobga olgan holda qo'yilgan muammoni hal qilish juda qiyin bo'lib, ko'rib chiqishni hamda fazalar almashinuvining qisqa muddatli omillari o'rtasidagi munosabatlarni, demografik, ijtimoiy, ilmiy, texnologik, iqtisodiy, ekologik va boshqa rivojlanishning uzoq muddatli omillari o'zaro bog'lashni talab qiladi.

Shunday qilib, muammoni hal qilish murakkab, noaniq bo'lib, unga nisbatan tizimli aniqlik va umumiy qabul qilingan nuqtai nazar mavjud emas. Shu bilan birga, ilmiy doiralarda bunday munosabatlarni amalga oshirish mexanizmlari va mumkin bo'lgan shakllarini ochib beradigan urinishlar va kontseptual yondashuvlar amalga oshirildi.

Turli vaqt masshtablari sikllari va ularni belgilovchi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradigan savolning ahamiyati va yuqori darajada dolzarbligi Y.Shumpeter [12] asarlarida o'z ifodasini topgan. U Kondratyev, Jyuglyar va Kitchin sikllari o'rtasida aniq va o'zaro bog'liqlik borligiga ishongan. Ushbu yondashuvga muvofiq Y.Shumpeter ko'p sikllik nazariyasini ishlab chiqdi. U har bir uzun to'lqinli "Kondratyev" sikli o'rta muddatli Jyuglyar sikllari to'plamini o'z ichiga olishi tamoyiliga asoslanadi, ularning har biri o'z navbatida bir nechta qisqa muddatli Kitchin sikllarini o'z ichiga oladi.

Buyuk rus olimi N.D.Kondratyev ham xuddi shunday fikrda. Uning kontseptsiyasiga ko'ra, iqtisodiy tizim rivojlanishining bozor parametrlari bilan bog'liq bo'lgan qisqa muddatli sikllar katta sikllarga birlashtirilgan.

Makroiqtisodiy tendentsiyalarning siklik tebranishlarini aniqlashda evolyutsion-institutsional yondashuv vakillari ham iqtisodiyotda qisqa, o'rta va uzoq muddatli sikllar o'rtasida bog'liqlik mavjud degan qarashga amal qiladilar. Masalan, iqtisodiyotdagi uzoq to'lqinli tebranishlarni belgilovchi turli institutsional va kon'yunktura guruhlariga mansub omillar o'rtasidagi munosabatlarga S.Yu.Glaz'evning "Iqtisodiyot rivojlanishidagi uzoq to'lqinlarning zamonaviy nazariyasi" ilmiy ishida e'tibor berilgan. Unda u ilmiy jamoatchilikni bozor va uzoq to'lqinlarning texnologik tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash masalasiga e'tibor qaratishga chaqiradi. Muallifning fikricha, nazariya hozirgi vaqtda iqtisodiy fanning yagona paradigmasiga mos keladigan savolga aniq javob topa olmadi. Darhaqiqat, bunda S.Yu.Glaz'ev [13] iqtisodiy sikllarning uzoq muddatli fazaviy siljishlarini hosil qilishda qisqa muddatli va uzoq muddatli omillarni ochib beruvchi ktoifalar bilan ishlaydi, bu fikrimizcha, qisqa muddatli va uzoq muddatli sikllar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlovchi tamoyil va yondashuvlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, S.Yu.Glaz'ev adolatli ta'kidlaydiki, "bu omillar va ular o'rtasidagi bog'lanishlar birikmasi uzoq to'lqinlar nazariyasining eng murakkab qismi bo'lib, unga nisbatan haligacha aniqlik va umume'tirof etilgan nuqtai nazar mavjud emas".[19]

Qo'yilgan muammo bo'yicha bavo'sita e'tibor M. V. Pыning ishida berilgan.

Iqtisodiy sikllarni o'rganish sohasidagi turli olimlarning qarashlari va iqtisodiy fikr yo'nalishlarini tizimlashtirish asosida muallif iqtisodiy rivojlanishni tavsiflovchi umumiy xususiyatlarni keltiradi. Ulardan biri shu-ki, "bir vaqtning o'zida iqtisodiyotda rivojlanishning turli bosqichlarida, bir nechta texnologik tuzilmalarda bir nechta sikllar ishlaydi". [16] Afsuski, asarda bu fikr yanada rivojlantirilmadi. Shu bilan birga, uni asoslash, tekshirish va oshkor qilish turli formatdagi/vaqt chastotalarining iqtisodiy sikllari o'rtasidagi munosabatlar muammosini hal qilishga yordam beradi.

Afsuski, shuni ta'kidlash kerakki, ko'p formatli/turli chastotali iqtisodiy sikllar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash sohasidagi mavjud nazariy ishlanmalar tavsiflovchi, asosan mavhum xarakterga ega va ular ilgari surilgan taxminlar hamda gipotezalarni asoslaydigan va tasdiqlaydigan empirik hisob-kitoblarga asoslanmagan. Bundan tashqari, bunday munosabatlar shakllarini asoslashda aniqlik va qarashlarning birligi yo'q.

Turli vaqt shkalalari sikllari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlaydigan mavjud yondashuvlarni umumlashtirish yagona uslubiy bazani ishlab chiqishni o'z ichiga oladi, unda mualliflar iqtisodiy omillarning kutishlarini modellashtirishga asoslangan kontseptsiyadan foydalanishni taklif qiladilar. Ikkinchisi kontsentrlangan shaklda hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining qisqa, o'rta va uzoq muddatli ko'rsatkichlari tizimining aksi bo'lib, kelajakda iqtisodiyotning davriy rivojlanishining burilish nuqtalarini tavsiflaydi va belgilaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy sub'ektlarning umidlari kelajakdagi istiqbolli makrogeneratsiyalar ekanligini hisobga olgan holda, ularning parametrlari qiymatlarini miqdoriy aniqlash qisqa muddatli deb tasniflangan iqtisodiy davrlarning o'rta va uzoq muddatli, tegishli qisqa muddatli, o'rta va uzoq muddatli istiqbollarni keltirib chiqaradigan omillarni baholashga qarab kelajakdagi fazalarini aniqlashga imkon beradi. Shunday qilib, kelajakda ularning rivojlanish yo'nalishini yaratuvchi barcha sikllar uchun yagona ko'rsatkichdan iqtisodiy omillarning kutishlaridan foydalangan holda, iqtisodiyotning davriy rivojlanishidagi fazaviy siljishlarni belgilovchi omillarni taqqoslash muammosini hal qilish mumkin. Shunday qilib, asosiy g'oya shundan iboratki, iqtisodiy rivojlanishda, shu jumladan iqtisodiy sikllarning fazaviy siljishlari sohasida sodir bo'ladigan har qanday o'zgarishlar ushbu fazaviy siljishlar uchun shart-sharoitlarni yaratuvchi omillarning asosiy parametrlarining o'zgarishiga nisbatan kutilgan baholash tizimi orqali oshiriladi. Kelajakda tizimdagi o'zgarishlar bo'yicha kutilayotgan baholash tizimini baholash orqali yuqori ishonch bilan iqtisodiy sikllar ichidagi fazaviy siljishlarni aniqlash mumkin. Shu bilan birga, qanday kutishlar (qisqa muddatli, o'rta muddatli yoki uzoq muddatli) baholanishiga qarab, davriy rivojlanishning tegishli burilish nuqtalari dasturlashtiriladi.

Iqtisodiy sub'ektlarning kutishlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni baholash usullaridan foydalanishning ahamiyati noaniqlik davrida sezilarli darajada oshadi. Bunday sharoitda iqtisodiy siyosat choralari va real vaziyat o'rtasidagi nomuvofiqlik davriy tanazzul chuqurligini sezilarli darajada oshirishi va iqtisodiyotning inqirozdan tiklanishini "kechiktirishi" mumkin. Shu munosabat bilan ushbu vositaga qiziqish keskin ortdi va uning iqtisodiy qarorlarni qabul qilishdagi roli sezilarli darajada oshdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu dissertatsiya tadqiqotida taklif etilgan iqtisodiy sikllarni baholashda taxminlarni modellashtirishga asoslangan yondashuv iqtisodiy maktabning eng yorqin vakillari bo'lgan G.Myurdal, Dj.M.Keyns, A.Pigu, R.Lukas va

boshqa taniqli olimlar ishlarining uzviy davomi hisoblanadi. Ularning yondashuvlari jamlangan talqini 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

“Kutish” tushunchasi toifasiga oid iqtisodiy nazariyaning asosiy yondashuvlari

Mualliflar	Yondashuvlar, modellar, nazariyalar, kontseptsiyalar
G.Myurdal	“Kutish” tushunchasi makroiqtisodiy nazariyaga birinchi marta shved iqtisodchisi G.Myurdal tomonidan kiritilgan. U kutishlarning ikki turini aniqladi: “ex post” kutishlar, ya'ni ko'rib chiqilayotgan jarayon tugagandan so'ng shakllangan ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning baholashlari va “ex ante” kutishlar - qaror qabul qilish jarayonida shakllangan iqtisodiy agentlarning rejalari va maqsadlari
Dj.M.Keyns [3]	U o'zining fundamental ishlarida iqtisodiy faoliyatdagi o'zgarishlar “iqtisodiy sub'ektlarning optimizm va pessimizm to'lqinlari”ning oqibati ekanligini aytdi va shu bilan haqiqatda kutishlarni eslatib o'tdi, garchi u makroiqtisodiy modellarni ishlab chiqish va tavsiflash jarayonida bu atamani bevosita ishlatmagan
A. Pigu	U biznes hamjamiyatidagi kutishlarga ta'sir qiluvchi uchta asosiy komponentni (omillarni) aniqladi: pul, real va psixologik omillar
D. Mut	U ilmiy muomalaga “ratsional kutishlar” tushunchasini kiritdi. U “Iqtisodiy agentlar o'zlarida mavjud bo'lgan barcha ma'lumotlarga ega bo'lib, ulardan sub'ektiv bo'lsa-da, oqilona harakat qilgan holda o'zlari tasavvur qilgan va to'g'ri deb hisoblagan iqtisodiy modeldagi iqtisodiy jarayonni bashorat qilish uchun foydalanadilar, degan fikrdan kelib chiqadi. Bu bozor ishtirokchilari bozor mexanizmlarini yaxshi bilishlarini va o'zgaruvchan omillar natijasida talab va taklifning javobini bashorat qila olishlarini anglatadi”
R. Lukas	Iqtisodiy agentlar tabiatan oqilona bo'lib, bu tegishli xatti-harakatlar modellarini ishlab chiqishda nafaqat bozorning joriy parametrlariga, balki kelajakdagi istiqbolli o'zgarishlarga ham tayanishida ifodalanadi. Shunday qilib, shuni aytish kerakki, R.Lukas o'zining iqtisodiy sikllar nazariyasida kutishlar nazariyasidan chiqqan. Shu bilan birga, biryo'la ta'kidlash kerakki, bu holda iqtisodiy agentlarning kutishlari faqat monetar omillarga asoslangan bo'lib, fikrimizcha, tahliliy modelni biroz soddalashtiradi

Taklif etilayotgan kontseptual metodologik yondashuv, shubhasiz, jiddiy nazariy

va empirik tadqiqotlarni talab qiladi. Bu ish nafaqat yuqorida ilgari surilgan gipoteza va taxminlarni sinab ko'rishga urinish, balki bu yo'nalishdagi munozaraga taklif bo'lib, iqtisodiy agentlarning kutishlari va iqtisodiy sikllardagi fazaviy siljishlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. U iqtisodiyotning davriy rivojlanishini o'rganishda nafaqat siklik siljishlarni aniqlash jarayoni nuqtai nazaridan, balki turli vaqt masshtablaridagi sikllarni bir-biri bilan taqqoslash sohasida ham yutuqlarga erishishga qodir. Ko'rib turganimizdek, qo'yilgan savolning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi iqtisodiy nazariyaning yangi paradigmasi asosida bartaraf etish mumkin.

4.Xulosa

Shunday qilib, iqtisodiy sikllarda fazaviy siljishlarni yaratish mexanizmlarini aniqlash jarayonining mohiyati va mazmuniga turli xil yondashuvlarni o'rganish asosida, shuningdek, fanlararo yondashuvdan foydalanish zarurligi haqidagi faraz asosida turli omillar va ularning bir-biri bilan munosabatlari to'plamini ta'kidlash mumkin-ki, iqtisodiy sikllar kelajakda iqtisodiy, texnologik, boshqaruv, ijtimoiy, institutsional bozor muhitini ekzogen va endogen omillarning tabiiy evolyutsion tarzda ta'sirini shakllantirish bo'yicha iqtisodiy agentlarning diskret oqilona kutishlari natijasi hisoblanadi.

Iqtisodiy sikllarni va ularni yuzaga keltiruvchi omillarni aniqlashga qaratilgan uslubiy qarashlar va yondashuvlarning mutlaq ko'pchiligining zamirida kutishlar yotadi. Biroq, bizning fikrimizcha, ularni baholash juda cheklangan miqdordagi omillarni modellashtirish yordamida amalga oshiriladi. Masalan, Keyns nazariyasida ma'lum bir modeldan foydalanishga qarab, asosiy omillarga narxlar va foiz stavkalarining o'zgarishi, jamg'arish va jamg'arma ta'sirining asosini tashkil etuvchi mul'tiplikativ va akseleratsiya effektlarining nisbati, pulning bozor rivojlanishi kiradi va h.k. Shu bilan birga barcha farazlar xo'jalik sub'ektlarining kutishlari oqilona emas degan taxminga asoslanadi, boshqacha aytganda, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xulq-atvorning ma'lum mavhum modellari bo'yicha harakat qiladilar.

Modellarda qo'llaniladigan omillarni qisqartirishda ifodalangan bir xil turdagi kamchiliklar neoklassitsizm vakillariga xosdir. Shu bilan birga, bunday yondashuvlar juda ziddiyatli xarakterga ega. Masalan, Kidland modelida iqtisodiy sub'ektlarning kutishlari tashqi muhitning o'zgarishi va mehnat unumdorligining o'zgarishini keltirib chiqaradigan texnologik o'zgarishlar kabi ko'rsatkichlarni tuzatish asosida shakllanadi. Bizning fikrimizcha, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar xo'jalik xo'jaliklari yoki firmalar bo'lsin, faqat sof iqtisodiy omillarga tayanmaydilar. Masalan, investitsiya faoliyat modelini ijtimoiy va/yoki institutsional omillarni hisobga olmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Investor hatto eng qulay tashqi sharoitlarda ham milliy iqtisodiyotdagi ijtimoiy muhitni yoki institutsional sharoitlarni baholamasdan turib investitsiyalarni ko'paytirmaydi. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, kutishlar asosida qurilgan iqtisodiy sikllar modeli, shubhasiz, iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami bilan chek.

Adabiyotlar:

1. Филин С. А. Теоретические основы экономических циклов и управление в условиях кризиса [Электронный ресурс]. – М.: Русайнс, 2015. – 335 с.
2. Абалкин Л., Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Кондратьев, Ю. Яковец, Н. Макашева. – М.: Экономика, 2002.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. – Лондон: Martin Press, 1973.
4. Russell C. and Russell W.M.S. Population Crises and Population cycles. London: Galton Institute, 1999
5. Marchetti Cesare. Society as a Learning System: Discovery, Invention and Innovation Cycles Revisited. Syracuse Schola, 1982.
6. Innovation Cycles Revisited. Syracuse Schola, 1982.
7. Fischer, S. 1977. "Long-Term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule." Journal, Laydler D. An elementary monetarist model of simultaneous fluctuations // Econometrica, 1975. Vol. 50. P. 1345-1370
8. Friedman, Milton, A Theory of the Consumption Function (Princeton: Princeton University Press, 1957)
9. Nelson Charles R., Plosser Charles I. Trends and Random Walks in Macro-economic Time Series: Some Evidence and Implications // Journal of Monetary Economics. 1982. Vol.10.
10. Goodwin R. Growth cycle // Socialism, Capitalism, and Economic Growth, Cambridge, 1967.p. 54-58
11. Абалкин Л., Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Кондратьев, Ю. Яковец, Н. Макашева. – М.: Экономика, 2002.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
13. Глазьев С. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса. – СПб, 2011. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы – М: Наука. 1999. – 448с.
14. Институты развития региональных экономических систем / Под общей редакцией Ю. В. Матвеева и Г. В. Семенова. – Самара: Издательство АСГАРД, 2015.
15. Методика оценки деловой активности работников, предприятий и организаций, муниципальных районов и городских округов, республики / Центр экономических и социальных исследований Республики Татарстан при кабинете Министров Республики Татарстан. – Казань, 2009. – 15 с.
16. Ильин М. В. Экономические циклы и их регулирование в национальной экономике Российской Федерации: Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук.
17. Сафиуллин М. Р. Об оценке деловой и экономической активности региона / М. Р. Сафиуллин, Л. А. Ельшин, А. И. Шакирова. – Москва: Экономика, 2011. – 111 с.
18. Сафиуллин М. Р. Разработка методики, прогнозов и сценариев развития экономики региона на основе моделирования деловой активности / М. Р. Сафиуллин, Л. А. Ельшин, М. И. Прыгунова. – Казань, 2015. – 124 с.
19. <http://center-yf.ru/data/economy/Ponyatie-rynka-kapitala.php>

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

